Reference / Atıf Bilgisi: Dürüşken, Çiğdem; “Busbecq’in Itinera Constantinopolitanum et Amasianum Adlı Eserinde Gözlemler, Kıyaslamalar, Eleştiriler”, *The Legends Journal of European History Studies*, S. 2, 2021, ss.23-40.

BUSBECQ’IN ITINERA CONSTANTINOPOLITANUM ET AMASIANUM ADLI ESERİNDE GÖZLEMLER, KIYASLAMALAR, ELEŞTİRİLER

Çiğdem DÜRÜŞKEN *

Öz

Kanuni Sultan Süleyman’ın saltanat döneminde (1520-1556), Romalıların Kralı Ferdinand tarafından Osmanlı İmparatorluğuna gönderilen elçiler arasındaki en renkli simalardan biri, Augerius Gislenius Busbequius’tur (Busbecq). 1554-1555 yıllarında gerçekleştirdiği ilk elçilik görevinin anılarını içeren *Itinera Constantinopolitanum et Amasianum* (İstanbul ve Amasya Seyahatnamesi) adlı eseri, ilk kez 1581 yılında yayımlanır. Genel itibarıyla bu eser, Busbecq’in 16. yüzyılın Türk dünyasını değişik çehreleriyle tanıma serüvenini yansıtır. Bunun yanı sıra Busbecq eserin kurgusu içinde kendini ilgili yüzyılın seçkin ve medeni Avrupalı kimliğinde sunduğundan, karşısına da Türk kimliğini koyup fikir beyan ettiğinden, bu eser aynı zamanda Batı ve Türk zihniyeti arasındaki ayrımlar ve bu ayrımların doğurduğu sonuçlar üzerine bilgi edinilmesini sağlayan ilk elden bir kaynaktır.

Itinera Constantinopolitanum et Amasianum’un 1581 edisyonu temelinde kaleme alınan bu çalışmada, ilk kez ve özgün dilinden Türkçeye çevirdiğimiz bu eser yorumlanarak okunacak ve bu okumada Busbecq’in ilk elçilik seferinde Türklerin karakteri ve âdetleriyle ilgili fikir edinmesine, yer yer Batı Avrupa toplumlarıyla kıyaslamalar yapmasına ve Hristiyan hükümdarlarına eleştiriler yöneltmesine sebep olan olaylardan kesitler sunulacaktır. Amaç, 16. yüzyıl Batı Avrupa ve Osmanlı dünyasıyla ilgili karşılaştırmalı kültürel çalışmalar yapan araştırmacılara bir katkı sağlayabilmektir.

Anahtar Kelimeler: Busbecq, *Itinera Constantinopolitanum et Amasianum*, Seyahatname, 16. yüzyıl Avrupalı kimliği, 16. Yüzyıl Türk zihniyeti ve kültürü.

Observations, Comparisons, and Criticism in the Itinera Constantinopolitanum et Amasianum by Busbecq

Abstract

Augerius Gislenius Busbequius (henceforth Busbecq) is one of the most colourful figures among the envoys that Ferdinand I, King of the Romans, sent to the Ottoman realm during the reign of Suleiman the Magnificent (1520–1556). His *Itinera Constantinopolitanum et Amasianum*, which comprises the memoirs of his first mission during 1554–55, was published for the first time in 1581. In general terms, the work records Busbecq’s enterprise of learning the sixteenth-century Turkish world with its various facets. Because Busbecq represents himself in his work as the embodiment of the distinguished and civilized European identity of the time, and contrasts it with the

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, cigdem.durusken@gmail.com. ORCID: 0000-0001-9406-8652.

Turkish one to give his verdict, this work also serves as a first-hand source for the differences between the Western and Turkish mentalities, and the outcomes of these differences.

In this study, which draws on our forthcoming Turkish translation of the work, made for the first time from the Latin edition of 1581, we will present through reading and commenting on instances of events that led Busbecq to acquaint himself with the character and traditions of the Turks, to compare them, in places, to the Western European societies, and to criticize Christian rulers. Thus, we aim to contribute to scholars who conduct comparative cultural studies on the sixteenth-century Western European and Ottoman worlds.

Keywords: Busbecq, *Itinera Constantinopolitanum et Amasianum*, travel literature, sixteenth-century European identity, sixteenth-century Turkish culture and mentality.

Giriş

Habsburglar ile Osmanlıların arasına yine kara bulutların çöktüğü bir dönemde, Romalıların Kralı Ferdinand¹ tarafından İstanbul'a (Constantinopolis) iki kez elçi olarak gönderilen Flaman asıllı Augerius Gislenius Busbequius (Busbecq) (1522-1592), ilk elçilik görevini tamamlayıp Viyana'ya döner (1554-1555) ve dostu Nicolas Michault'a 1 Eylül 1555 tarihinde Latince bir mektup yazar.² Bu mektupta, görevinin sebebinden ve seyahat hazırlıklarından başlayarak Viyana-İstanbul-Amasya güzergâhındaki yolculuğunda başından geçenleri samimi bir üslupla paylaşır, ama bu paylaştıklarını yayımlamayı hiç düşünmez. Uzun zaman sonra, memleketlisi Ludovicus Carrio, bir seyahatname niteliği taşıyan ve yarı ciddi yarı eğlenceli tarzda kaleme alınan bu mektubu *Itinera Constantinopolitanum et Amasianum* (İstanbul ve Amasya Seyahatnamesi) adıyla ilk kez 1581 yılında, ardından da 1582 yılında yayımlar. Böylece, Busbecq'in ilk elçilik seferi boyunca hem bir Habsburg elçisinin hem de bir âlimin bakış açısıyla Türklere dair gözlemlerine, yer yer kendi kimliğiyle ve Batı Avrupa toplumlarının değer yargılarıyla yüzleşmesine ve Hristiyan hükümdarlarının menfaatine yönelik eleştirilerine tanık olacağımız ilk elden bir kaynak elde edilir. Şimdi bu kaynağın satırlarına nüfuz edelim ve Busbecq'in seyahatine katılıp ilgili konulardaki fikirlerini görmeye çalışalım.³

I. Görevin ve Seyahatin Arka Planı

Bir Terra Incognita'ya Doğru⁴

25 Temmuz 1554 yılında, Winchester Katedralinde asrın düğünü gerçekleşmektedir. İngiltere Kraliçesi Mary Tudor ile Kutsal Roma İmparatoru V. Karl'ın oğlu II. Philip evlenmektedir. Kral Ferdinand düğüne katılamadığından, şahsını temsilen bir heyet göndermiştir. Bu heyette Bousbecque asilzadelerinden II. George Ghiselin'in oğlu Busbecq de vardır ve bu onun ilk resmi görevidir.⁵

¹ I. Ferdinand: 1526-1564 yılları arasında Macar ve Bohemya Kralı; 1556-1564 yılları arasında Kutsal Roma İmparatoru. Busbecq bu eserinde Ferdinand'a "Romalıların Kralı" (*Romanorum Rex*) şeklinde hitap eder.

² Nicolas Michault (Nicolaus Micavtius), Busbecq'in İtalya'dan okul arkadaşı ve uzun yıllar Portekiz elçiliği görevini yürüten bir dostudur (Augerius Gislenius Busbequius, *Itinera Constantinopolitanum et Amasianum*, s. 4).

Ona hitaben yazılan bu mektubun tarihi, kaynak edisyonlarında 1 Eylül 1554 şeklinde kaydedilmiş olsa da, bu tarih hatalıdır.

³ Bu çalışmada, "Augerius Gislenius Busbequius, *Itinera Constantinopolitanum et Amasianum*, Ex officina Christophori Plantini, Antverpiae 1581" künyeli edisyon temel alınmıştır. Bu eserin çevirisi ve ayrıntılı bilgi için bkz. Augerius Gislenius Busbequius, *Itinera Constantinopolitanum et Amasianum: İstanbul ve Amasya Seyahatnamesi*, çev. Çiğdem Dürüşken, Veritas Dizisi, Alfa Yayınları, İstanbul (Baskıda).

⁴ Augerius Gislenius Busbequius, *Itinera Constantinopolitanum et Amasianum*, s. 7-13.

⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ogier Ghiselin van Boesbeeck, *Vier Brieven Over het gezantschapnaar Turkije*, vertaling Michel Goldsteen, inleiding en aantekeningen Zweder von Martels, Hilversum Verloren 1994; tarihi

Busbecq, İngiltere'den yurdu Flandre'ye döndükten sonra, 3 Kasım 1554 tarihinde Kral Ferdinand'dan bir mektup alır. Mektupta, İstanbul'a gideceği bildirilmektedir. Bu hiç beklemediği görev karşısında çok şaşırır ve telaşlanan Busbecq, o sırada bulunduğu Lille şehrinde hızla hareket edip yakınlarına veda etmek üzere Bousbecque'e gider, oradan da doğrudan Viyana'nın yolunu tutar. Majesteleri tarafından gayet dostane karşılanır ve görevin ayrıntılarını öğrenir: Ferdinand'ın Transilvanya'yı (Erdel) istila etmesiyle birlikte Osmanlılarla arasındaki ipler gerilince, bu gerginliği diplomatik yollarla kontrol altında tutmak şart olmuştur. Bu yüzden, Ferdinand İstanbul'a elçiler göndermekte ve bu şekilde haber ağını sıkı tutup Türk askerlerinin Macaristan'daki baskınlarını önlemenin yoluna bakmaktadır. İşte bu amaçla en son gönderdiği elçi, John Maria Malvezi, yolda hastalanıp görevden affını talep edince, onun yerine Busbecq'i tayin etmiştir.

Busbecq, her ne kadar siyasi kariyerinin henüz başlarında olsa da, doğup büyüdüğü Comines ve Bousbecque şehirlerinin kütüphanelerinde ömür tüketmiş bir kültür adamıdır. Stratejik düşünebilen, geniş ufuklu ve yeniliklere açık bir şahsiyettir. Leuven Üniversitesinde tahsil gördükten sonra (yak. 1533-1538), öğrenimini kuzey İtalya'nın büyük üniversitelerinde sürdürmüş ve Yunan-Roma kültürüne, yabancı dillere, epigrafiye, numizmatığa, botaniğe, zoolojiye, hekimliğe iyice merak salarak yurduna dönmüş ve bu çok yönlü öğrenimine layık olarak 1552 yılında Ferdinand'ın sarayında vazifeye başlamıştır.⁶ Yine de, Türklerin devlet işleri, ananeleri ve en önemlisi karakterleriyle ilgili bir bilgisi, bir deneyimi yoktur. Bu yüzden, Kral'ın talimatları doğrultusunda önce Komárom'a gidip Malvezi'yle görüşmeli ve ondan gerekli dersleri almalıdır. Malvezi, 1547 yılından itibaren çeşitli vesilelerle Ferdinand'ın temsilcisi olarak İstanbul'da bulunduğu için, Türklerin huyunu suyunu iyi öğrenmiştir. Hatta, Erdel meselesi yüzünden Osmanlılarla ihtilafa düşen Ferdinand'ı korumak adına Sadrazam Rüstem Paşa'ya yalan beyanlarda bulununca ve bunun neticesinde zindana atılınca, Türklerin büyük öfkesiyle de yakından tanışmıştır. Yaklaşık iki yıl (1551-1553) o zindanda sıkı bir gözetim altında tutulmuş, sonunda ağır bir hastalığa yakalanmış ve ancak Ferdinand'ın gönderdiği elçiler sayesinde kurtulup Viyana'ya dönmüştür. Ne var ki, döner dönmez tekrar İstanbul'a elçi olarak gönderilince, yolda bu hastalığı nüksetmiş ve Komárom'dan öteye gidemeyeceğini anlayınca da durumu Ferdinand'a bildirip onun onayıyla görevden çekilmiştir.

Busbecq, Malvezi'nin yanında iki gün kalır; Türklerin yürüttükleri stratejileri öğrenir, günlük ilişkilerinde nasıl hareket etmesi gerektiğine dair tavsiyeler alır ve alenacele Viyana'ya dönüp seyahat hazırlıklarına başlar. Ayrılık günü gelip çatığında, hâlâ kalan işlerini ayarlamaya, bavulunu toplamaya çalışıyor olsa da, akşam olunca Viyana'nın sürgülü kapıları açılır ve Busbecq maiyetiyle birlikte bir *terra incognita*'ya (bilinmez bir diyara) doğru yola revan olur.

II. Estergon'dan Osmanlı Semalarına

Güzel Şehirler, Gösterişsiz Evler ve Mütevazı Bir Yaşam⁷

Estergon'a yaklaşırlarken, uzaklardan dört Türk askeri görünür. Atlarını dehleyip yanına gelirler ve onu selamlarlar. Heyetin tercümanı vasıtasıyla bir süre konuşa konuşa ilerlerler. Çukurca bir vadiye indikleri anda, yaklaşık yüz elli kadar askerden oluşan bir birliğin onları karşılamak üzere orada hazır beklediğini görürler. Busbecq, hiç böyle heybetli bir karşılama

olaylar ve kişilikler için bkz. Gábor Ágoston, Bruce Masters, *Encyclopedia of the Ottoman Empire*, Facts on File, United States of America, 2009.

⁶ Busbecq'in yaşamıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ogier Ghiselin van Boesbeeck, *Vier Brieven Over het gezantschapnaar Turkije*, vertaling Michel Goldsteen, inleiding en aantekeningen Zweder von Martels, Hilversum Verloren 1994.

⁷ Augerius Gislenius Busbequius, *Itinera Constantinopolitanum et Amasianum*, s. 14-40.

beklemediğinden çok şaşırır, ama bir yandan da askerlerin sergilediği o muhteşem manzaraya hayran kalır. Şöyle der: “Hayatımda hiç görmediğim ne hoş bir manzaraydı o öyle! Parlak renklere boyalı kalkanlar, mücevher kakmalı palalar, rengârenk tüylü sorguçlar, başın tam tepesine geçirilmiş bembeyaz sarıklar, erguvânî ve hâkî renkte giysiler, heybetli küheylanlar, harikulade koşum takımları.” Subaylar yaklaşırlar, onu nazikçe selamlarlar ve yolculuğunun rahat geçip geçmediğini sorarlar. Sonra öyle konvoy halinde Estergon’a doğru ilerleyip Osmanlı topraklarına ilk adımlarını atarlar.

Busbecq, Türk askerlerinin bu nezaketinden ve görgülü tavırlarından sahiden çok etkilenir. Dile getirmese de, sanki o an Malvezi’nin yaşadığı talihsizliği, Avrupalı dostlarının ve meslektaşlarının önyargılarını bir süreliğine sınırın öte tarafında bırakıp yeniliklere olan merakını ve keşif tutkusunu işe dahil ederek yolun bundan sonrasını kendisi için keyifli hale getirmeye çalışır. Böylece, 1554 yılının Kasım ayının sonlarına doğru başladığı seyahatini, 1555 yılının Ağustos ayında tamamlayıp Viyana’ya dönünceye kadar tam bir maceraya dönüştürür:

Bu maceranın ilk etabı, Estergon’dan Edirne’ye uzanan ve aralarda Budin, Belgrad, Jagodina, Niş, Sofya, Filibe gibi birbirinden güzel coğrafyalara ve birbirinden ilginç halklara sahip şehirlerin yer aldığı güzergâhtan oluşur. Bu güzergâhta, Busbecq’in dikkatini çeken ilk husus, Avrupa’nın Türk hâkimiyetindeki bu bölgesinin kültürel ikliminin kendi yetiştiği bölgenin kültürel ikliminden çok farklı olduğudur. Tuna nehri ve kolları boyunca uzanan ve Meriç nehri civarında kurulu olan bu şehirlerin manzaraları çok güzeldir, ama içlerindeki binalar ve yaşam tarzları bu manzaraların güzelliğiyle o kadar uyumsuzdur ki! Evler gösterişsiz, hatta bakımsızdır; yaşam tarzları sade, mütevazı, hatta çok yavandır. Daha Estergon’a girer girmez anlar bunu; hemen sonra gittikleri Budin’de de teyit eder: Estergon’da düpedüz askeri bir kampta ağırlanır gibi ağırlandıkları, yatak yerine sert kıldan kilimlerin serili olduğu sedirlerde uyumak zorunda kalırlar. Budin’de konakladıkları evde de farklı bir muamele görmezler; hatta bu evde, bavullarının, atlarının ve arabalarının bile kendilerinden daha iyi ağırlandığına tanık olurlar. Sonradan öğrenirler ki, Türkler için en önemli şey, böyle eşyaların, atların emniyetiymiş. İnsana gelince; başını sokacağı bir evi oldu mu, zaten emniyette demekmiş. Bu ev onu, hırsızdan da, yağmurdan da, soğuktan da korurmuş. Bir zamanlar Macar asilzadelerinin malikânelerinin şimdiki sakinleri işte bu mantıkta. Bu malikânelerin çoğu çökmüş zaten, çökmeyenler de alttan bir dolu destekle ayakta durmaya çalışıyor. Hemen hepsinde Türk askerleri oturuyor. Bunların aldığı yevmiye ancak karınlarını doyurmaya yettiğinden, o koskoca binaların tamirine falan hiç sıra gelmiyor. Gerçi yevmiye yetse de, fark etmez. Çünkü öncelikleri farklı. Onlar için, atları kuru bir yerde barınsın, yatakları kuru bir yere serilsin yeter, öte bir konfor aramıyorlar.

Güzergâhın Budin’den sonrası da aynı; hiç öyle bayındır şehirler yok, hiç öyle rahat döşeklerde uyuma imkânı yok. Niş ve civarında pek rağbet gören o devasa kervansaraylar (*caravasarai*) bile insana konforlu bir alan ve huzurlu bir uyku sunmuyor. Bu hanlar umuma mahsus oldukları için, zaten çok kalabalıklar. Hanın içerisi tam bir keşmekeş. Mahrem diye bir şey yok, her şey aleni. Ortada koca bir avlu var; üstü açık. Yolcular buraya arabalarını, yüklerini, katırlarını, develerini koyuyor. Avlu duvarının çıkıntısındaki ocaklarda da yemeklerini pişirip yiyor, yataklarını da buraya seriyor. Yatak dediğin de, atların eyerlerine takılıp nereye gidilirse oraya götürülen bir kilim. Önce bu kilim seriliyor duvara, eyer yastık yapılıyor, gündüz giyilen topuklara kadar uzun giysi yorgan niyetine üzerlere çekiliyor ve bu şekilde uykuya dalınıyor. Bir de, Türklerin “imaret” (*Turcica xenodochia*) dedikleri misafirhaneler var. Bunlar, kervansaraylara göre daha rahatlar; ayrı ayrı yatak odaları var, güzel de inşa edilmişler. Kapıları da herkese açık; zengini fakiri, Hristiyanı Yahudisi, kim gelirse, geri çevrilmiyor. Paşalar (*Bassae*), Sancakbeyleri (*Singiacci*) bile seyahat ederken buralarda geceliyor. Konaklayan herkese yemek verilmesi de cabası. Akşam oldu mu, bir hizmetli masa

kadar koca tablasıyla arzıendam ediyor. Tablanın ortasında, bulamaç kıvamında bir kâse arpa çorbası var, içinde de bir parça et. Kâsenin yanına bir somun ekmek konmuş, bir de bir petek bal. Busbecq, başta kibarlık eder, bu menüyü almak istemez; “Benim yemeğim hazırlanıyor, en iyisi siz bunu ihtiyaç sahiplerine verin,” der. Hizmetli bunun üzerine, “Bu naçizane ikramımızı o kadar da hor görmeyin, Paşalara bile biz hep bundan ikram ediyoruz, buranın âdeti böyle; üstelik daha dolu var, fakir fukaraya da yeter,” diye cevap verir. Demek, rütbe hiç önemli değil; yoldan geçen herhangi bir yolcu da bu arpa çorbasını içiyor, Paşalar da, Sancak beyleri de.

Busbecq, kervansaraylardan hiç hazzetmez; misafirhaneleri tercih eder. Ama bu misafirhaneler de her köşe başı karşısına çıkmadığından, mecburen ya kendi arabasında uyur ya da bir Hristiyan fakirinin evinde kalır. En olmadı, çobanların, koyunların ve davarların aynı damın altında barındıkları geniş ve ferah ahırlarda geceler. Bu ahırların bir tarafında ocağı bacası olur, diğer tarafında da sürüleri. Busbecq, ocağı bacası olan tarafa geçer, çadırının perdesiyle de öte taraftan kendini tecrit eder; masasını, yatağını da ateşin yanına koydu mu “Görsen, bendeki keyif İran Şah’ında bile yok,”⁸ diyerek o anki ruh halini ironik bir dille ifade eder.

Kendi hayat tarzına ve konfor anlayışına tamamen zıt olan ve Türklerin geleneklerinden kaynaklandığını, dini inançlarıyla da beslendiğini öğrendiği bu gösterişsiz, bu mütevazı, bu sade ve kanaatkâr ruh halleri Busbecq’i düşünmeye sevk eder. Budin’de ve Belgrad yolunda Türklerin âdetlerine ve karakterlerine dair edindiği başka izlenimler de bu düşünmeyi derinleştirir:

Budin’deyken ilk kez Yeniçerilerle karşılaşır. Bu askerler, topuklarına kadar uzun giysileriyle, başlarına taktıkları ve menşeinin cüppe kolu olduğunu bizzat belirttikleri serpuşlarıyla onun ziyaretine genelde ikişer ikişer gelirler. Odasına girdiklerinde önce başlarını eğip selam verirler, sonra telaşla, hatta neredeyse koşar adım yanına yaklaşır ve öper gibi eteğine, eline dokunurlar, bir demet sümbül ya da nergis takdim edip yine aynı telaşla ve sırtlarını ona hiç dönmeden geri geri kapıya doğru çekilirler; kapıda da ellerini göğüslerinde kavuşturup bakışlarını yere indirip hürmetle, sessizce dururlar. Birkaç akçe bahşiş alınca da tekrar başlarını öne eğip bağıra bağıra teşekkür ederler, hayır duaları ve temennileriyle ayrılırlar. Onların bu hürmetkâr hallerini gören, her gittikleri yere dehşet salan şu meşhur Yeniçeriler değil de, sanki bizim oraların keşişleri sanır, der Busbecq. Özellikle, sırtlarını hiç dönmeden huzurdan ayrılışları çok dikkatini çeker. Sonradan öğrenir ki, onlarda bu âdetmiş. Çünkü insanın sırtını dönerek huzurdan ayrılması görgüsüzlük addedilirmiş.

Belgrad’a nehir yoluyla giderken, bu kez gemideki kürekçilerin, tayfaların soğukkanlı ve gözü kara halleri dikkatini çeker. Bu adamlar, beş gün boyunca neredeyse hiç durmadan, hiç yılmadan yol alırlar; üstelik o kesif havaya, gecenin zifiri karanlığına hiç aldırmadan, kükreleyen fırtınalara hiç kulak asmadan. Yollarına çıkan onca değirmenin, ağaç kütüklerinin, kıyıları sarkan ağaç dallarının neden olabileceği her türlü tehlikeye rağmen, yorulmak nedir bilmeden seyrederek. Zaman zaman rüzgâr o kadar şiddetli eser ki, sanırsın gemi kıyıya uzanan ağaçlara çarpıp paramparça olacak. Ama gemiciler hiç buna aldırmazlar, tıpkı daha önce bahsettiği, o çökmek üzere olan evlerde yaşayan insanların içinde bulundukları o berbat koşullara hiç aldırış etmemeleri gibi. Hatta bir keresinde rüzgârın şiddetinden güvertenin tahtaları çatır çatır kopup ayrılır ve Busbecq çatırtının gürültüsünden yatağından fırlayıp tayfalara dikkatli olmalarını tembih eder. Tayfalarsa ona dönüp sadece “Evelallah,” yani “Allah bize yardım eder,” derler, başka da tek kelime etmezler. Kadere böyle bir rıza, böyle gönülden tefekkür ve bunun doğurduğu özgüven! Elbette, bu manevi değerlere sahip bir millet ve bu milletin askeri Belgrad’ı da alır, Budin’i de alır, Erdel’i de kendine esir eder. Bu yüzden Hristiyan dünyasının hükümdarları meydanı hiç boş bırakmamalı, hiç lâkayt davranmamalı, hep tetikte olmalı. Sultan

⁸ Augerius Gislenius Busbequius, *Turcicae Epistolae quatuor*, Francofurti, 1595, s. 26.

Süleyman Belgrad’a geldiğinde, şehri bir garnizona bile muhtaç halde bulmuş mesela. Bu haldeki bir şehri topraklarına katmak onun için hiç de zahmetli bir iş olmamış tabii. Belgrad’ın kapısı böyle bir kez açıldığında da, Türkler ordularıyla birlikte Macaristan’a akın etmiş, dört başı mamur bir krallığı da kolaylıkla devirmiş. “İşte bu olay Hristiyan hükümdarlarına bir ders olsun,” der Busbecq, “eğer kurtuluşlarını garanti altına almak istiyorlarsa, böyle güçlü bir düşmana karşı müstahkem mevkiilerinin, kalelerinin sakın çok sağlam olduğunu zannetmesinler. Çünkü Türklerin büyük nehirlerden bir farkı yoktur: Büyük nehirler suları kabarıp da önlerindeki setleri bir yerlerinden oymaya görsünler, dört bir yana yayılıp sonsuz tahribatlara yol açarlar. Aynı şekilde, hatta daha ölümcül şekilde, Türkler de önlerindeki engelleri yıkmaya görsünler, dört bir koldan saldırıp her şeyi öyle yerle yeksan ederler ki, tahayyül edemezsin,” diye de sözlerine devam eder.

Busbecq, Belgrad’dan ayrılıp yola devam ederken artık epey kaygılıdır. Türklerin karakterini tanımaya başladıkça, onların ilgilerinin ve önceliklerinin öyle ıslıl ıslıl sundurmaları olan şık evlere, debdebeli yaşamlara sahip olmaktan çok öte olduğunu kavramaya başlamış, zihinlerinin başka türlü işlediğini görmüştür. Bu kaygı, çocukluğundan beri tutkunu olduğu Yunan-Roma dönemine ait paralara Belgrad’da tesadüf etmesiyle ve Sofya’ya geldiklerinde Bulgar kadınlarının rengârenk işlemeli giysilerini, göğe doğru topaç gibi yükselen başlıklarını görmesiyle az da olsa dağılır. Gerçekten ne tuhaf giysilerdir bunlar; kaba dokunmuş keten bir kumaştan dikilmişler. Renk renk, iğne oyası motifler işlenmiş oralarına buralarına. Basit ve rüküş nakışlar bunlar, ama onlar bu hallerinden pek bir memnunlar, pek bir gururlular. Hatta, Busbecq ve adamlarının üstlerindeki gömlekleri gördüklerinde, bu gömleklerin saf keten kumaştan dikilmiş olmasına, yani bir anlamda incelmış bir medeniyetin göstergesi olduğuna hiç aldırmış etmedikleri gibi, bir de bu kadar sade ve bu kadar iddiasız gömleklerle dolaşıyor olmalarına hayret ettiklerini söylemişlerdi. Keza, bu kadınların başlıkları da ne ilginç! Şekilleri, Busbecq’in memleketindeki köylü kadınların giydiklerinin tam zıddı. Onun köylülerinin başlıkları omuzlarına iniyor ve en geniş yeri en alta geliyor, sonra piramit şeklinde yükseliyor; yağmura, güneşe siper oluyor. Oysa Bulgar kadınlarının başlıklarının en dar yeri en alta geliyor, sonra tepelerinden kule gibi yükseliyor. Üst tarafı da çok geniş ve açık; sanki yağmur, güneş geçirsin diye özel yapılmış. Üflesen uçacakmış gibi duruyor bu başlıklar, ama giyenin boyunu uzun gösteriyor, ona asil bir hava katıyor. Zaten bu kadınlar da bunu bildiklerinden, öyle bir salınarak yürüyorlar ki! Aralarında kültürlü oldukları her hallerinden belli olanlar da yok değil. Bunların şecerelerini merak edip soruşturur Busbecq. Meğer bu kadınların çoğu Bulgarların yönetici sınıfına mensup ailelerin kızlarıymış, hatta bazıları kraliyet kanı taşıyormuş. Ama şimdilerde hepsi sığırtmaçlarla, çobanlarla evliymiş. Türk dünyasında asilzadelığın değeri işte bu kadar! Sonradan, daha fazla bilgi edinir bu konuda; Türklerin soya sopa hiç değer vermediklerini, insana sırf şahsi meziyetlerine göre itibar ettiklerini öğrenir. Tabii, Osmanlı sülalesi (*domus* Othomanorum) haricinde; çünkü o sülalede doğmuş olmak bir ayrıcalık meselesidir.

Busbecq, Sofya’dan ayrılıp Bulgarların o şirin ve o mümbit vadileri arasından geçerken ve yol boyu kadınların kızların öyle bir çırpıda mayasız hamurla yoğurup küldü pişirdikleri, adına da *fugacia* dedikleri sıcak ekmekleri yerken, bir yandan da şu asilzadelik kavramının aslında ne yapay ve ne değişken bir anlam içeriğine sahip olduğunu düşünüp durmaktadır. Bu kavramın onun zihnini bu denli meşgul etmesinin ayrı bir sebebi de vardır tabii. Çünkü Busbecq’in geçmişine bakıldığında, onun II. George Ghiselin’in gayrimeşru oğlu olduğu görülür; ama babasının onu nüfusuna geçirmekte hiç gecikmediği, öz evlatlarından hiç ayırmadığı, hatta üstün yeteneklerinden ötürü dönemin Avrupası’nın en iyi okullarında eğitim alması için bütün imkânlarını seferber ettiği de. Her şeye rağmen, demek ki Busbecq’in gönlünde bu kavramla ilgili hâlâ çözemediği bir şeyler mevcut!

İşte böyle yoğun bir tefekkür ve kasvetli bir ruh haliyle en sonunda Filibe'ye varır. Bir adım ötesi artık Edirne'dir. Filibe'de bir Rum papazının evinde konaklar. Eskilerin haza beyefendisidir bu papaz; halkının düştüğü esarete ve sefaletе nasıl da yanıp yakılmaktadır.

III. Filibe'den Edirne'ye, Oradan İstanbul'a

Türklerin Çiçek ve Bahşiş Tutkusu⁹

Filibe'den ayrılır; Meriç nehrini sağına, Karadeniz'e kadar uzanan Balkanları da soluna alır ve kıyı kıyı ilerleyip adını İmparator Hadrianus'tan alan şehre varır. Türklerin *Endrene* (Edirne) dedikleri bu şehrin konumu çok güzeldir. Meriç nehri ve iki küçük kolu, Tunca ve Arda'nın birbirine kavuştuğu havzada kurulmuştur. Ama bu şehrin sur içinde kalan kısmı, tahmin ettiği kadar geniş değildir; varoşlarla şişmiş ve bu varoşlara ilave edilen binalarla da aşırı büyümüştür. Heyet bir gün Edirne'de kalır ve hemen ardından son menzile, İstanbul'a doğru adım atar. Böylece maceranın ikinci etabı da başlamış olur. Bu mıntika nergis, sümbül ve Türklerin *tulipa* (lale) dedikleri çiçeklerle kaynamaktadır. Rayihaları her yere saçılmıştır bu çiçeklerin; zaten tüm Rumeli böyle mis gibi çiçek kokmaktadır. Nergisler, sümbüller bir harikadır, ama ah o laleler! Fazla kokuları yok bunların, hatta hiç yok; ama o renkleri, o güzellikleri insanı kendilerine hayran bırakıyor.¹⁰ Türkler, hakikaten çiçeklere çok düşkünler; başka her konuda oldukça tutumlular, ama cins bir çiçeğe birkaç akçe saymakta hiç tereddüt etmiyorlar. Bu çiçekler Busbecq'e de epey pahalıya mal olur; üstelik hediye edildikleri halde. Çünkü her bir hediyeye karşılık epey bir miktar bahşiş vermek zorunda kalır. Anlaşılan, Türkler çiçeklere olduğu kadar bahşişe de çok düşkünler. Öyle ki, bir Avrupalının Türklerle teşrikimesaisi olacaksa, sınırlarından içeri girdiği andan itibaren kesesinin ağzını açması, çıkana kadar da kapatmaması gerekir. Yoksa, kendi milletlerinden başka hiçbir milleti sevmeyen Türklerin yabani gönlünü yumuşatmanın başka yolunu bulamaz.

Heyet, Edirne'den Silivri'ye doğru yavaş yavaş ilerlemektedir. Trakya'dan esen rüzgârlar nedeniyle havası epey serin olan Çorlu'dan geçerler ve karşılarına birden dupduru bir deniz manzarası çıkar. Havanın da ılındığını fark ederler. Silivri'ye gelmişlerdir; hiç mola verme niyetleri yokken, birden duruverirler. Dalgalar hafif hafif kıyıya vururken, sürüler halinde giden yunusları seyretmek nasıl büyük keyif olur onlar için! Çok tatlı, çok hoş bir iklimi var sahiden bu Silivri'nin! Yolun sonrası da çok güzel. Denizin iki kolunun karaya sokulup oluşturduğu iki hoş körfezden geçerler. Çok bakir toprakları var buraların. "Ah keşke bu topraklar biraz işlenseymiş, doğa kültürden biraz nasiplenseymiş! İşte o zaman yeryüzünde bundan daha güzel bir yer olur muydu, bilmem!" der Busbecq bu bakir topraklara dönüp, bir yandan da denizden tuttukları leziz balıkları afiyetle yemektedir. Sonra buruk ve hüznü bir tonda asıl meramını dile getirir: "Ama şu halleriyle sanki şimdi kaderlerine ağlıyorlar, barbar efendimiz bizi neden bu kadar hor görüp ihmal etti diyorlar."¹¹ Bu sözleriyle Busbecq bir Habsburg elçisi kimliğini giydiğini ve bu kimlikle baktığı o güzelim topraklara medeniyetin hiç mi hiç uğramamış olduğunu, ama artık uğraması gerektiğini ima etmektedir.

İşte böyle hoş, böyle sakin ve Busbecq'in zihnini yeni düşüncelere salan bir yolculuk sonrasında, nihayet İstanbul'a gelinir. Takvimler, 20 Ocak 1555 yılını göstermektedir.

Busbecq ilk iş olarak Kral Ferdinand tarafından daha önce İstanbul'a gönderilen ve Malvezi'nin zindandan kurtulmasına vesile olan meslektaşları Antony Wranczy ve Francis Zay ile buluşur. Elçilik ve seyahat planında ani bir değişikliğin olduğunu öğrenir. Çünkü Sultan

⁹ Augerius Gislenius Busbequius, *Itinera Constantinopolitanum et Amasianum*, s. 40-57.

¹⁰ Tulipa konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Anne Goldgar, *Tulipmania: Money, Honor, and Knowledge in the Dutch Golden Age*, The University of Chicago Press, Chicago 2007, s. 32 vd.

¹¹ Augerius Gislenius Busbequius, *Itinera Constantinopolitanum et Amasianum*, s. 43.

Süleyman o sırada İstanbul'da değil, ordusuyla birlikte Amasya'dadır (Amasia) ve Avusturya heyetini Amasya'da huzura kabul edecektir. Şehrin başında Hadım İbrahim Paşa ve tenzilirübeye uğramış olan Rüstem'den başkası kalmamıştır. Rüstem'in yaşadığı bu talihsizliğin sebebi, Sultanın biricik eşi Roxolana'nın (Hürrem Sultan) entrikalarına ortak olup şehzade Mustafa'nın öldürülmesi olayına adının karışması ve Mustafa'yı çok seven Yeniçerilerin gazabına uğramasıdır. Ama, ne olursa olsun, Busbecq ve meslektaşları Rüstem'in bir zamanlar Sultanın sağ kolu olduğunu bildiklerinden ve en kısa sürede hem eski vazifesine hem de eski itibarına kavuşacağını tahmin ettiklerinden, Rüstem'e bir nezaket ziyaretinde bulunurlar ve hediyelerini sunarlar. Bir yandan da, Sarayda yaşanan bu iç karışıklıklar hakkında epeyce bilgi edinerek, Amasya'ya hareket etmek üzere Sultan Süleyman'dan gelecek cevabı beklemeye koyulurlar.

IV. İstanbul (Constantinopolis): Dünyanın Payitahtı

Batıl İnançlara Bağlılık, Karadeniz'e Seyrüsefer ve Hristiyanlara Uyarı¹²

Busbecq, planlarındaki bu değişikliği şehri gezip görmek için büyük bir fırsat olarak görür ve bu fırsattan da en iyi şekilde istifade eder. Ne de olsa, burası onun için kadim Byzantium şehrinin ta kendisidir. İstanbul'un bulunduğu coğrafi konum muhteşemdir. Doğa sanki burayı dünyanın payitahtı olacak bir şehrin mekânı olsun diye yaratmış. Manzarası bu kadar hoş, ticarete bu kadar elverişli başka bir şehir yok şu yeryüzünde. Siyasi coğrafyası muazzam: "Avrupa'da yer alıyor, Asya'ya bakıyor, Mısır ve Afrika da sağında kalıyor. Mısır ve Afrika'ya yakın değil elbet, ama seyrüsefere uygun deniziyle adeta onlarla hemhudut gibi. Sol tarafında Karadeniz ve Azak denizi var. Çok farklı halklar yaşıyor bu denizlerin etrafında ve çok farklı nehirler akıyor içlerine. Dolayısıyla, bu havalinin dört bir yanında insana yarar ne yetiyorsa hepsinin gemilerle İstanbul'a nakledilme imkânı var. Şehrin bir yanında Marmara denizi bulunuyor, bir yanında nehrin oluşturduğu bir liman var; Strabon buna şeklinden ötürü *Altın Boynuz* diyor.¹³ Üçüncü bir yanı da anakaraya bağlı. Denizin her yanı balık kaynıyor; artık cinslerine göre kâh Azak denizinden ve Karadeniz'den aşağıya inip Boğaz'dan ve Marmara'dan geçerek Ege ve Akdeniz'e akıyorlar, kâh aynı güzergâhı takip edip Karadeniz'e dalıyorlar. O kadar kalabalık, o kadar kesif sürüler halindeler ki, bazen elle bile tutuluyorlar. Uskumru, palamut, kefal, kılıçbalığı en sık avlanan balıklar buralarda."

Önce, Ayasofya'yı (*Divae Sophiae templum*) ziyaret etmek ister Busbecq, ama Türkler camilerine Hristiyanların adım atmalarına sıcak bakmadığından, ancak özel izinle bu isteğini gerçekleştirir. Görkemli bir yapıdır Ayasofya; Türklerin bütün camileri de Ayasofya örnek alınarak inşa edilmiştir. Eski Hipodrom'un bulunduğu meydanın da hâlâ ayakta durduğunu görür; Yılanlı Sütun ve o meşhur Dikilitaş da oradadır. Ardından, Konstantinos Sütunu'nu, Arkadios Sütunu'nu görmeye gider. Bu harikaların haricinde, İstanbul'un çeşitli semtlerinde başka abidelere de rastlar. Gerçi Konstantinos'un Roma'dan getirttiği onca abideyi düşündüğünde, bugün bunlardan pek azının kalmış olmasına da şaşırmanın edemez. Çünkü onun nazarında medeni toplumun en önemli göstergesi, tarihi değerlerine sahip çıkmasıdır; ama görüldüğü kadarıyla, Türkler eskinin yadigarlarına karşı çok kayıtsızlar.

Busbecq, Marmara'nın balık istifi bir deniz olduğundan söz ederken, Türklerle ilgili öğrendiği bir gerçeği de dile getirir: Balığın cennetinde yaşadıkları halde, balıkçılık işine Türklerden çok Rumlar mesai harcıyor. Türklerin de masasına balığı getir, hayır demezler, ama bu balık mutlaka murdar saymadıkları bir balık olacak. Çünkü Türkler, batıl inançlarına çok bağlı bir millet. Sırf balık değil, böyle murdar saydıkları hiçbir canlıyı yemiyorlar, hatta onlara dokunmaktan bile imtina ediyorlar. Mesela kurbağa, sümüklüböcek ya da kaplumbağa gibi hayvanları yemektense, dişlerinin sökülmesine, dillerinin koparılmasına bile razılar. Ezkazâ

¹² Augerius Gislenius Busbequius, *Itinera Constantinopolitanum et Amasianum*, s. 57-68.

¹³ Haliç'ten söz ediliyor. Bkz. Strabon, 7.6.2; Plinius, *Naturalis Historia*, 4.11.46.

bunlara dokunacak olsalar, kendilerini manen öyle kirlenmiş hissederek ki, artık hangi suyla yıkanıp da bu kirden arınacaklarını bilemezler.¹⁴ Sırf yiyecek hususunda da değil, Türklerin böyle başka başka hususlarda da bir dolu batıl inancı var. Mesela kutsal kitapları Kuran'ın üstüne biri kazara oturacak olsa, bu onlar için büyük günah. Hele oturan kimse bir Hristiyanı, idam oldu gitti demektir. Yerde gül yaprakları görmeye de tahammülleri yok, çünkü gülün peygamberlerinin terinden neşet ettiğine inanıyorlar. Aynı şekilde yerde kâğıt parçaları gördüklerinde de hemen eğilip alıyorlar. Yolda gelirken konakladığı misafirhanelerin duvarlarındaki çatlaklara sokuşturulmuş kâğıt parçalarına denk gelmişti ve nedenini merak edip sorup soruşturmuştu, ama tatmin edici bir cevap alamamıştı. Sonradan, samimiyeti ilerlettiği Türklerden öğrendi ki, kâğıda çok değer verirlermiş ve asla yere atmazlarmış. Atılmışsa da, işte böyle hemen yerden kaldırıp duvarın deliğine, çatlağına sıkıştırırlarmış ki, üzerine basılmasın; çünkü bu kâğıtlarda Allah adı yazıyor olabilirmiş.¹⁵ Fallara, kehanetlere de çok önem veriyorlar. Atı tökezledi diye görevinden azledilen paşalar var mesela. Çünkü böyle bir olayı bir felakete yoruyorlar ve paşayı görevinden uzaklaştırıyorlar ki, gelecek felaket sırf o paşanın başına gelsin, ama devletten uzak olsun.¹⁶ Renklerin uğuruna ya da uğursuzluğuna da çok inanıyorlar. Siyah, onlar için en uğursuz renk. Karalar giyen birini felaket tellalı olarak görüyorlar. Kırmızı ise en asil renk; ama savaş zamanı ölümün habercisi olarak algılanıyor. Beyaz, turuncu, gök mavisi, menekşe moru ve kurşuni renklerle onların uğurlu renkleri. Yeşil de onlar için çok değerli. Süleyman, sof kumaştan yeşil giysiler tercih ediyormuş. Bu konuda, Türkler dinin emirlerine uyuyorlar ve peygamberlerini kendilerine örnek alıyorlar; çünkü o da hep yeşiller giymiş, hatta yaşlılığında bile. Bizde yeşil yaşlılara pek yakıştırılmaz. Bu arada, sof kumaş, Ankara keçisinin tiftiğinden özel olarak dokunmuş, kaliteli bir kumaş çeşidi.¹⁷

Busbecq, Trakya Boğazı'ndan (*Bosphorus Thracius*) Karadeniz'e (*Pontus*) doğru bir seyrüsefer imkânı da yakalar ve hiç kaçırmak istemez. Bu gezi sırasında gördüğü harikulade manzaralar, ona yine bir Habsburg elçisi olduğunu tüm çıplaklığıyla hatırlatır ve eleştiri oklarını yine Hristiyan hükümdarlarına çevirmesine neden olur. Tüm heyecanı, tüm coşkusuyla ve aynı zamanda tüm korkusuyla bu geziyi sözlerini şöyle aksettirir: “Doğrusu, çok hoş bir gezi oldu benim için; zevküsefaya adanmış Hünkâr köşklerinden birkaçına bile özel izinle girebildim. O güzelim vadilerde yer alan Hünkâr korularının da ekserisini gördüm; hepsi adeta doğanın bir eseri, hiç insan eli değmemiş gibi. Ah, Periler diyarı! Ah, Musaların meskeni! Ah, âlimler için ne muhteşem inziva köşeleri! Ama inan bana, daha önce de dedim, buralar şimdi adeta matem içinde; Hristiyanların yardımına, bakımına muhtaç halde beklemekte. Hele İstanbul, hatta tüm Rumeli nasıl beklemekte bu yardım elini! Rumeli ki, eskiden dört başı mamur bir memleketken, bugün hak etmediği bir esarete mahkûm edilmiş. Vaktiyle bütün güzel sanatların, bütün özgür bilimlerin anası olan bu memleket, bize miras bıraktığı medeniyeti sanki artık geri istiyor, din kardeşliğimizin bütün manevi değerleri adına bu İskit barbarlığından kurtulmak için bizden yardım diliyor. Ama heyhat! Hristiyan dünyasının hükümdarlarının niyetleri bambaşka. Çünkü Türkler Rumları nasıl ağır bir esarete mahkûm etmişse, biz de aynı şekilde kendimizi kötülüklere, sefahate, ölçsüzlüğe, tembelliğe, şehvete, kibreye, hırsa, açgözlülüğe, nefrete, hasede, rekabete mahkûm etmişiz; hem de fazlasıyla. Ruhumuz bu zaaf altında öyle ezilmiş, onlara öyle gömülmüş ki, ne kafasını kaldırıp göğe bakabiliyor, ne şerefli bir düşünceyle meşgul olabiliyor ne de soylu bir emele ulaşacak gücü kendinde bulabiliyor. Biz, inancımız ve vazifemiz icabı acı çeken bu kardeşlerimizin yardımına koşmalıydık. Şan ve şeref kazanmanın gururu körleşmiş kalplerimizi artık tutuşturmuyor olsa da, hiç değilse günümüz insanının en önemli değeri olan menfaat tutkusuyla hareket edip onca zenginlikle, onca imkânla dolu o güzelim toprakları barbarların elinden kurtarmaya çabalamalıydık, o

¹⁴ Augerius Gislenius Busbequius, *Itinera Constantinopolitanum et Amasianum*, s. 69.

¹⁵ Augerius Gislenius Busbequius, *Itinera Constantinopolitanum et Amasianum*, s. 44.

¹⁶ Augerius Gislenius Busbequius, *Itinera Constantinopolitanum et Amasianum*, s. 81.

¹⁷ Augerius Gislenius Busbequius, *Itinera Constantinopolitanum et Amasianum*, s. 80-81.

toprakların onların değil de bizim olması için uğraşmalıydık. Oysa biz şimdi engin denizlerin ötesine, Hindistan'a, hatta dünyanın öbür ucuna göz dikmişiz. Çünkü oraların ganimetini, çapulunu tek damla kan dökmeden o cahil, o saf yerlilerin ellerinden kolayca çekip alabiliriz; yani din falan bahane, bizim asıl derdimiz altın. Oysa atalarımızın hedefi bambaşkaydı. Onlar tüccar mantığıyla hareket edip altını bol diyarların peşinde koşturmadı; aksine, cesaretlerini kanıtlama ve vazifelerini en iyi şekilde icra etme fırsatı tanıyan toprakları hedef edindi. Bu topraklar için gösterdikleri çabanın, atıldıkları tehlikenin ve çıktıkları uzun seferlerin ödülü, şahsi menfaat elde etmek değil, şeref kazanmaktı. Savaşlardan evlerine servetlerine servet katarak değil, şanlarına şan katarak döndüler. (...) Neyse uzun lafın kisası, ben okların bizi mahvetmek üzere bilendiğini görüyorum ve bugün şerefimiz için mücadele etmezsek, yarın canımızı kurtarmak için mücadele etmek zorunda kalacağımızdan korkuyorum."

Busbecq, İstanbul'dayken hem kendisiyle yüzleşir hem de Hristiyan dünyasının önderlerini ciddi ciddi sorgulamaya başlar. Mensubu olduğu Batı medeniyetinin, Yunan-Roma medeniyetinin temelleri üzerine inşa edilmiş olduğunu hiçbir zaman unutmamaları gerektiğini vurgular; şu an seçkin bir düşünce ve hayat tarzına sahiplerse, bunu o büyük medeniyetin zihinlerine zerk etmiş olduğu bilim ve öğrenim aşkına borçlu olduklarını, bu borcu da asıl sahibine en kısa zamanda ödemek zorunda olduklarını belirtir. Bu nedenle Batı dünyasının hükümlerlerinin bir an önce gaflet uykusundan uyanıp kendilerine miras bırakılan bu topraklara sahip çıkmalarının şart olduğunu ima eder, aksi takdirde şu an ellerindeki medeniyete de muhtaç hale düşebileceklerini söyler. Çünkü, birtakım zaafı olsa da, Türklerin ruhunda gördüğü o özgüven, tevekkül, dirayet, itidal ve cesaretin ihmalkârlık kaldıracak bir yanı yoktur. Hele bu değerlerin hepsi bir araya geldiğinde, şeref ve itibarları için mücadeleye bile fırsat bulamadan tarumar olup ancak hayatta kalma mücadelesi vermek zorunda kalacakları gün gibi açıktır.

V. İstanbul'dan Ankara'ya, Oradan Amasya'ya

Natolia: Eski Paralar, Kitabeler, Tarihi Değerlere Kayıtsızlık, Sade Sofralar ve Şarap Sıkıntısı, Hızır İlyâs ve Hurafelere Düşkünlük¹⁸

Nihayet Amasya'dan beklenen haber gelir; hazırlıklar yapılır, rehberler ayarlanır ve 9 Mart'ta İstanbul'dan hareket edilir. Böylece Busbecq'in macerasının üçüncü etabı da başlamış olur.¹⁹ İlk gün Natolia'ya (Anadolu) geçilir, ancak Üsküdar'a kadar gelinir. Türk rehberler, atları, arabaları, eşyaları ve hizmetkârları, bir de heyeti karşıya geçirmekle yeterince yol aldıklarını düşünmektedir. Gerçi haklılar da; çünkü yol için elzem bir şeyler unutulmuşsa, İstanbul'a yakın olduklarından, hemen getirtilebilir.

Heyet, Üsküdar'da bir gün kalır, ertesi gün mis gibi lavanta kokan ovalardan geçerek önce Kartal'a, sonra Gebze'ye, İzmit'e, ardından İzmit'e doğru ilerler. İzmit'ten ayrılıp Yenişehir'e, oradan Akbıyık'a, Pazarcık'a, Bozüyük'e (Cassumbasa), Bozüyük'ten de Ankara'ya (Ancyra) doğru yavaş yavaş Anadolu'nun koynuna sokulur. Bu yolculuk, Viyana'dan İstanbul'a yaptıkları yolculuktan iki kat daha zorludur. Ama hem Busbecq hem de Antik kültüre onun

¹⁸ Augerius Gislenius Busbequius, *Itinera Constantinopolitanum et Amasianum*, s. 69-88.

¹⁹ Busbecq'in Anadolu güzergâhında verdiği yer adlarının çoğu belirsizdir. Bu yüzden bu güzergâhı, Busbecq'in heyetiyle birlikte aynı seyahate katılan ve bu seyahatle ilgili anılarını *Tagebuch, einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien* (1553-1555) adlı eserinde paylaştıran Alman seyyah Hans Dernschwam'ın (1494-yak.1568) verdiği bilgilerle karşılaştırarak okumak bir ölçüye kadar yarar sağlayabilir. Aynı zamanda Dernschwam'ın eseri, Busbecq'in eserinde tarih vermeden ya da hiç anlatmadan geçtiği bazı olaylar hakkında bilgi edinilmesini de sağlayabilir. Bkz. Franz Babinger (ed.), *Hans Dernschwam's Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien* (1553/55), Würzburg, 1923.

kadar meraklı meslektaşları, bu yolculuğu bilim adına en iyi şekilde değerlendirmeyi amaçladıklarından,²⁰ bu zorluğun kolayca üstesinden gelirler.

Busbecq, konaklayacakları hanlara varır varmaz Yunan ve Roma dünyasından kalma eski sütunların, kitabelerin, sikkelerin, en olmadı nadir bitkilerin peşine düşer. Bu keşif anları onun için bu seyahatin tek eğlenceli ve aynı zamanda Türklere en ciddi eleştirilerini sunmasına vesile olan anlarıdır; hatta, şöyle dersek, zihninde Batı Avrupa medeniyetiyle Türk medeniyeti arasındaki uçurumun iyice açıldığını hissetmesine neden olan anlardır bunlar. Ona göre, Türklerin vatanı (Turcia) tam anlamıyla eski eser cenneti olduğu halde, onların bu eserlere bu kadar kayıtsız kalmalarını anlamak mümkün değildir. Seyahatinin başından itibaren çeşitli vesilelerle tanık olduğu bu kayıtsızlık, onu hem üzer hem de artık çok kızdırır: İznik'teyken, Roma döneminden kalma hamam kalıntılarına rastlar. Türk işçilerinin bu kalıntılardan İstanbul'daki kamu binalarının inşası için taş çıkarttıklarını görür. Hatta tam o sırada zırhlı bir asker heykeli bulduklarına şahit olur. Mükemmel bir işçilik ürünüdür bu heykel, hem de sapasağlam. Ama bu işçiler çekiçleriyle vura vura dakkasında heykeli maymuna çevirirler. Busbecq ve arkadaşlarının buna çok bozulduğunu görünce de, alaycı bir ifadeyle “Ne o, yoksa bunun önünde eğilip tapınmak mı istiyordunuz, yaparsınız, âdetinizdir,” derler. Türklerin bu kayıtsızlığına, *gavur mangırı* (*Giaur manguri*) dedikleri ve *bir dirhem, yarı dirhem* (*unius drachmae vel dimidia*) şeklinde ağırlık birimi olarak kullandıkları eski paralar konusunda da tanık olur: Elinde eski para olup olmadığını sorduğu bir bakırcı, “Birkaç gün önce bir küp dolusu vardı, ama nasıl olsa artık kullanılmıyorlar, bir değerleri yok diye eritip birkaç bakır güğüm yaptım,” deyince, kadim çağlardan kalan bunca yadigârın böyle heba olup gitmesine bu kez gerçekten çok sinirlenir. Ama öcünü de alır, çünkü “Bu paralar şimdi sende olsaydı, yüz altına alırdım,” der ve bakırcı onu bu yadigârları kaybetmekle nasıl üzdüyse, o da bakırcıyı ayağına kadar gelen bir fırsatı kaçırdığına pişman edip gerisin geri yollar.

Kısaca, Busbecq'in başkanı olduğu Avusturya elçilik heyeti, 16. yüzyılın Anadolu topraklarına adeta Roma'nın Asia Minor eyaletine girer gibi girer ve sanki Türk topraklarında değil de, Asia Minor topraklarında dolaşıyormuş gibi hareket eder. Busbecq, konakladığı şehirler hakkında bilgi verirken, bu tavrı özellikle hissettirir. Mesela Gebze'ye (Gebise) geldiklerinde, bu şehri tarif etmeye, onun bir Bithynia şehri olduğunu (Bithyniae oppidum) vurgulayarak başlamayı tercih eder ya da İzmit'e (Nicomedia) geldiklerinde, ilk söylediği söz “İstanbul'dan ayrıldıktan sonra dördüncü menzilimiz İzmit oldu; eskinin şu meşhur şehri,” olur. Gözlerini şehrin yeni haline çevirdiğinde de “Şimdi burada seyre değer bir şey göremedik; sadece harap olmuş duvarlar ve döküntüler, yani başka deyişle baştabanlardan ve sütunlardan kalma tek tük parçalar; İzmit'in eski şanından arta kalanlar işte sadece bunlar,” diyerek hüsrânını belirtmekle yetinir. Aynı şekilde, İznik'e (Nicaea) geldiklerinde ve bu şehirde bir gece geçirdiklerinde, “Konakladığımız binanın vaktiyle İznik Konsilinin toplandığı saray olduğunu düşünüyorum,” şeklinde bir açıklama yapmayı yeğler. Yine, Bozüyük'e geldiklerinde “Pazarcık'tan Uludağ'ın en dar geçitlerine kurulu Bozüyük'e, yani Cassumbasa'ya vasil olduk,” diyerek söze girmeyi tercih eder. Bu anlatım tarzının, yani bir şehrin dününü bugününü kıyaslayarak anlatmasının nedeni, bir yandan bu antik şehirlerle ilgili genel bir bilgi vermek, bir yandan da bu şehirlerin bugün hiç hak etmedikleri muameleyle karşı karşıya kaldıklarını vurgulamaktır; tıpkı Edirne'den İstanbul'a gelirken ya da Karadeniz'e seyahat ederken, doğal

²⁰ Örneğin, Antony Wrancy (Antonius VVrantzius: 1504-1573), Anadolu yolculuğunda eski eserler bulmak için elinden Ptolemaios'un haritasını eksik etmemiştir. Busbecq, bu eserinde Avusturya elçilik heyetinde yer alan ve o dönem Avrupasının sanat, edebiyat ve bilim dünyasında büyük rol oynayan şahsiyetlerinin adlarını kaydetmemiştir. Bu bilgilere, ilgili kişilerin kendi eserlerinden ya da konuyla ilgili modern kaynaklardan ulaşılır. Genel bilgi için bkz. Pál Ács, “‘The Good and Honest Turk’: A European Legend in the Context of Sixteenth-Century Oriental Studies,” *The Habsburgs and their Courts in Europe, 1400-1700: Between Cosmopolitanism and Regionalism*, ed. by H. Karner, I. Ciuliová, B.J. Garcia Garcia, Palatium, 2014, pp. 267-282.

güzelliklerine hayran olduğu toprakların onları hiç hak etmeyen ellerde olduğunu vurgulaması gibi.

Sonunda Busbecq'in eskiye merakı ve Türklerin eskiye meraksızlığı, hem onun hem de heyetinin tarihe geçmesini sağlayan büyük bir keşif yapmasına ve bu keşfi dünya mirasına kazandırmasına vesile olur. Çünkü Ankara'da (Ancyra) Roma İmparatoru Augustus'un icraatlarını içeren levhaların kayıp nüshalarını bulurlar. Busbecq, bu tarihi anı şu şekilde dile getirir: "Ankara'da muhteşem bir kitabe gördük; Augustus'un kendi icraatlarının özetini sunduğu levhaların bir kopyası bu. Artık okunduğu kadarıyla bizim heyetkilerle kopyalattım. Bir binanın mermer duvarlarının üzerine hakkedilmiş; muhtemelen eskiden burası valilik binasıydı; şimdilerde yıkık dökük, çatısı falan da yok. Binaya girişte kitabenin yarısı sağda kalıyor, yarısı da solda. Üst satırlar düzgün sayılır, ortalara doğru boşluklar yüzünden okunması giderek zorlaşıyor, alt satırlarsa sopalarla, baltalarla vurula vurula öyle tahrip olmuş ki, okunamıyor. Kültürel açıdan cidden büyük bir kayıp, âlimler ne kadar yerinse az!"²¹

Amasya yolculuğu, Ankara'daki bu büyük buluşla taçlanmış olsa da, Busbecq'in zoolojiye ve botaniğe olan merakını da oldukça tatmin eden bir kaynak olur ve Anadolu'nun faunasının, florasının zenginliğini onun gözleri önüne serer. Busbecq de bu zenginlikten en iyi şekilde yararlanır ve yol boyu kendi memleketlerinde daha önce hiç görmediği, hiç bilmediği türden yaban hayvanları, kuşlar, ördekler keşfeder, çakallarla, sırtlanlarla ilgili ilginç hikâyeler dinler; Kızılırmak civarında rastladığı meyan bitkisinin kökündeki nefis tatla midesine bayram ettirir. Dahası, Bozüyük'ten sonra konakladıkları mevkide Ankara keçilerinin yerlere kadar sarkan, ıslıl ıslıl, incecik ve ipeksi tüylerine hayran olup bu tüylere sadece o ovalarda yetişen kuru ve körpe bir otla beslenmelerinin neden olduğunu öğrenir. Bir de, o civarlarda sıkça rastlanan kuyrukları yağlı ve ağır bir koyun ırkıyla tanışır. Kuyruklarının bu kadar yağlı olmasından dolayı, başlı başına bir kazanç kaynağı olduklarını teslim etse de, bu koyunların etlerini, bildiği koyun etine göre oldukça yavan bulduğunu da söylemeden edemez. Yeri gelmişken, bu yol Busbecq'in Türklerin sofrla kültürüyle de ilgili bir fikir sahibi olmasına ve kendi sofralarını hatırlamasına fırsat tanır. Kuru üzümün ezilip iki gün ahşap bir fıçıda mayalanmaya bırakılarak yapılan ve *Arap şerbeti* (*Arab sorbet*) olarak adlandırılan bir şerbetten bahseder mesela. Şöyle bol karla soğutulunca, ona göre, yaz ayları için ideal bir serinletici bu şerbet, tadı da hiç fena değil. Ama çabuk tüketilmesi gerekir, yoksa tadı ekşiyor ve şarap içmişsin gibi insanı sersemletiyor, adımlarını birbirine dolandırıyor; bu yüzden Türklerde haram sayılıyor. Bir de iri taneli, olgun üzümle yapılan bir içecek var. Bu üzüm, toprak bir kaba veya ahşap bir fıçıya konuyor. Ama önce bu fıçının dibine bir kat hardal unu seriliyor, üzüm bunun üzerine konup iyice bastırılıyor. Böyle bir kat hardal unu, bir kat üzüm derken fıçı tepeleme dolduruluyor ve yaz gelene kadar bekletiliyor. Sıcaklar bastırıp da insanın dili damağı kurduğunda, fıçı açılıyor ve üzümler sırasıyla birlikte satışa çıkarılıyor. Zaten Türkler meyve, yemiş türü şeyleri çok seviyorlar. Özellikle seyahat ederken sıcak yemek, et falan yemediklerinden, kuru erik, armut, şeftali, ayva, incir, kuru üzüm ve vişne onlar için kurtarıcı besin oluyor. Bu yemişlerin hepsini önce temiz bir suda kaynatıyorlar, sonra koca koca tablolarda satıyorlar. Kim hangi yemişi en çok seviyorsa onu satın alıyor ve ekmeğine katık yapıp yiyor. Lokması bitince de kalan suyu şerbet niyetine içiveriyor. Peynir ve Galenos'un *oxygala* dediği bir nevi ekşi süt (*acidi lactis genus* / yoğurt) de gözde yiyecekleri. Bu yoğurda soğuk su katıp içine ekmek ufalıyorlar ve hararet bastıkça içiyorlar. Kervansaraylarda da çok var bundan, çok da satılıyor. Aslında Türklerin sofraları çok sade. Boğazlarına hiç düşkün değiller. Sofrada tuz, ekmek, yanı sıra sarımsak veya soğan, bir de yoğurt olsun yeter. Bayram sofraları bile börek, çörek gibi hamur işlerinden ibaret. Pirinçten de çok çeşitli yemekler yapıyorlar. Bu yemeklere de ya bir parça piliç eti ya da koyun, kuzu eti ilave ediyorlar. Hele

²¹ Bkz. Augustus, *Monumentum Ancyranum: Ankara Anıtı*, çev. Çiğdem Dürüşken, Veritas Dizisi, Alfa Yayınları, İstanbul (Baskıda).

bazı tatlardan tamamen bihaberler; mesela iğdiş horozun nasıl bir canlı olduğunu bile bilmiyorlar; bahçebülbülü, sülün, ardıckuşunun adını dahi işitmemişler. “Onlar için, içtikleri suya bal ya da şeker karışmış olsun yeter, bunu Juppiter’in nektarına bile değişmezler.” Bu açıdan bakıldığında, Türklerin yiyecek masrafı o kadar az ki, bizim memleketteki bir kişinin günlük yiyecek masrafıyla onlar hiç hilafsız on iki gün yer içerler.

Busbecq, Türklerin bu sade beslenme alışkanlıklarını, biraz da teknik bilgidен yararlanmamalarına bağlar: Heyetiyle Kızılırmak kıyılarında dolanırken bir köylüyle karşılaşır. Tercümanları vasıtasıyla ona, “Nehirde bol balık var mı, nasıl yakalıyorsunuz,” diye sorarlar. Köylü, “Var epey, ama yakalanmıyorlar; (...) elinizi atıp yakalamaya çalıştığınızda kayıp gidiyorlar; yakalayın diye beklemiyorlar,” diye cevap verir. Daha önce yaşadıkları bir başka olayda da benzer bir cevabı aldıklarını hatırlarlar: Yolun bir yerlerinde hiç aşına olmadıkları kuşlar görürler, orada duran birine bu kuşları nasıl yakaladıklarını sorarlar, o da “Yakalayamıyoruz, yakalamaya çalıştığımızda uçup gidiyorlar,” der. Ama Türkler kuş avlama ve balık tutma tekniklerini kullanmıyorlar diye, ne Busbecq ne de meslektaşları o güzelim Kızılırmak sularının kendilerine sunacağı leziz balıklardan ve mükellef bir sofradan vazgeçecek değildir: Francis Zay’ın yanında bir ağ vardır. Hemen adamlarına emreder, “Açın, bununla yakalayın şu balıkları,” der. Ağ açılır, suya atılır ve masaları bir anda yayınbalıklarından deniz yengeçlerine kadar enfes lezzetlerle donanır.

Busbecq, tüm seyahati boyunca Türklerin inançları gereği haram saydıkları şarap yüzünden epey bir sıkıntı yaşar ve bu sıkıntı, özellikle Anadolu yollarında ayyuka çıkar. Çünkü Orta Avrupa’dan, Balkanlar’dan geçerken bir şekilde şarap tedarik eder, ama Amasya güzergâhında şarap tedariki hiç de öyle kolay olmaz. Çünkü Hristiyanların yaşamadığı Anadolu köylerinde neredeyse hiç şarap yoktur. Hristiyanlar da Türklerin kibirli ve kaba tavırlarından yıldıklarından, bereketli toprakları onlara bırakıp ana yolların içerlerine doğru çekilmişlerdir. Buralar, kuş uçmaz kervan geçmez ve nispeten verimsiz topraklar olsalar da, hiç değilse daha güvenlidir. Dolayısıyla, böyle şarabı olmayan köylere yaklaşırlarken, kılavuzları onları önceden uyarır. Bu uyarı üzerine, kâhyalarını bir Türkün refakatinde civardaki Hristiyanların yaşadığı köylere yollarlar ve ancak bu şekilde şarap temin ederler. Şarap, Busbecq’in adamlarının rahatı, huzuru için elzendir. Hele, berbat koşullarda geceleme zorunda kaldıkları zamanlarda, şarap onlar için bu koşullara katlanmalarının yegâne tesellisi olur. Şarap içtiklerinde kendilerini kuş tüyü yumuşacık yastıklarda, yataklarda uyuyormuş hissederler.²² Gerçi Türkler de hiç şarap içmiyor değil. Buldular mı, küpüyle içiyorlar. Budin’de sofrasının müdavimi olan Türklerin nasıl kör kütük sarhoş olduklarını bizzat gözleriyle görmüştür,²³ İstanbul’dayken de yaşlı bir adamın şarap içerken tuhaf hareketlerine ve sözlerine tanık olmuştur. Şöyle anlatır Busbecq, İstanbul’daki tanıklığını: “İstanbul’dayken yaşlı bir adam görmüştüm. Elinde kupası, tam içecek, avazı çıktığı kadar bağırmaya başladı. Arkadaşlarımızdan sorduğumuz, neden böyle yapıyor dedik; meğer böyle bangır bangır ruhuna seslenip onu ikaz ediyormuş, vücudunun bir köşesine çekilsin, hatta hepten göç edip gitsin de, nefsinin işleyeceği bu günahın ceremesini çekmesin, bir yudumda midesine indireceği bu şarapla kendini kirletmesin diye.”²⁴

Heyet, nihayet Çorum’a, ardından Tekke Köy’e (Theke Thioi) varır. Bu köyde, meşhur bir tekkeleri bulunan ve *Derviş* (*Deruis*) olarak adlandırılan Türk keşişlerinden (*monachae Turcicae*), Hızır İlyâs (Chederles) adındaki cesur yürekli, iri cüsseli bir kahramanla ilgili hikâyeler dinlerler.²⁵ Mesela devasa ve korkunç bir ejderi öldürdüğü ve genç bir kızı onun

²² Augerius Gislenius Busbequius, *Itinera Constantinopolitanum et Amasianum*, s. 33.

²³ Augerius Gislenius Busbequius, *Itinera Constantinopolitanum et Amasianum*, s. 19-20.

²⁴ Augerius Gislenius Busbequius, *Itinera Constantinopolitanum et Amasianum*, s. 21.

²⁵ Pierre Bayle, John Peter Bernard, Thomas Birch, John Lockman, *A General Dictionary, Historical and Critical*, Volume IV, James Bettenbam, London 1736, s. 299.

elinden kurtardığına dair. Bu hikâyeler, onların Aziz George'unun (Divus Georgio) hikâyelerinin bir benzeridir. Ama dervişler bu hikâyeleri canlarının istediği şekilde kesip biçiyorlar ve abarttıkça abartıyorlar: Bu kahraman, çok uzak diyarlarda tek başına dolaşırken bir nehre gelmiş. Bu nehir, suyundan içenlere ölümsüzlük bahşediyormuş. Ama bu nehir dünyanın neresinde, işte o belli değil; herhalde bir Utopia'da, bir Yok-Ülke'de. Tek söyledikleri, bu nehir kopkoyu sislerle örtülü, zifiri karanlık bir yerde ve Hızır İlyas'tan başka kimse onu görme şerefine nail olamamış. Neyse, işte sonra bu kahraman nehrin suyunu içmiş ve ölümün tüm bağlarından kurtulmuş. Atı da içmiş, o da ölümsüzlüğe kavuşmuş. Şimdi o ölümsüz atının sırtında, o diyar senin bu diyar benim dolanıp duruyormuş, savaşlarda en cesurların yanında oluyormuş; dahası, kim ondan yardım dilerse, hangi dinden olursa olsun, anında onun imdadına koşuyormuş. Dahası da var ve bu hepsinden gülünç: Hızır İlyâs, Büyük İskender'in yoldaşı, dostuymuş. Türklerin, zaman ve çağ mefhumları hiç yok sahiden. Tarihi olayları birbirine katıp harmanlamakta, birer hurafeye dönüştürmekte öyle mahirler ki! Buradaki camide (*moschea*), bir şadırvan var, suyu çok berrak. Meğer bu su da Hızır İlyâs'ın atının sidiğiymiş. Seyisi ve kız kardeşinin oğluyla da ilgili nice hikâye uyduruyorlar ve "İşte bakın, mezarları da orada; (...) onlara dua edip yardım dileyenlerin rızkı artarmış" diyorlar ve bizim de bunlara inanmamızı bekliyorlar. Yalnız, o yöre yılan, sürüngen kaynıyor; sıcakların artmasıyla birlikte güneş banyosu yapmak için yuvalarından fırlamış bu yaratıklar ve her yere yayılıp insana da geçecek tek yol bırakmamışlar. Ha bir de, bu kahramanın ejderhayı beklediği yerdeki taş ve toprak parçaları bir suya konup içilirse, hummaya, baş ağrılarına, göz ağrılarına çok iyi geliyormuş.

VI. Amasya (Amasia): Ortasından Yeşilirmak Geçen Şehir

Sultan Süleyman'ın Vakarı, Askeri Disiplin ve Adap, İran Elçisine Gösterilen Hürmet²⁶

Busbecq, geniş bilgi içeriğinden ötürü çok yönlü bir okuma gerektiren Anadolu seyahatinin nihayet son menziline, Amasya'ya (Amasia) 7 Nisan'da vasıl olur. Birbirine bakan iki sıra tepenin yamaçlarına kurulu olan ve aradan akan Yeşilirmak'ın (Iris) iki kıyısı boyunca uzanan bu şehir, ilgi çekici bir coğrafi konuma sahip. Ama evleri ve sokakları, diğer Türk şehirlerinde olduğu gibi gösterişsiz; hiç göze çarpan bir yanları yok. Evler ve evlerin damları kerpiçten. Damlar dümdüz; kalkan duvarı falan yok. İspanya'daki evleri andırıyorlar. Evin damı yağmurdan, rüzgârdan oynadı mı, ev sahibi hemen eline eski bir sütun parçası alıyor, bunu silindir niyetine kullanıyor ve ileri geri yuvarlayıp sathı bastırarak damı tekrar düzleştiriyor.

Busbecq ve heyeti şehre girer girmez, tıpkı Estergon'da olduğu gibi, birkaç Türk askeri tarafından yine nazik bir şekilde karşılanır ve saygılarını arz etmek üzere Sadrazam Ahmet Paşa ve diğer Paşaların yanına götürülür. Sultan Süleyman o sırada şehirde olmadığından, Majestelerinden aldıkları talimatları önce bu Paşalarla müzakere ederler. Ama Paşalardan olumlu ya da olumsuz herhangi bir işaret almazlar; hiçbir önyargılı tavırla karşılaşmazlar. Çünkü Türklerin yüksek makamdaki devlet adamlarında bir adap vardır. Böyle önemli meselelerde kendi fikirlerini beyan etmekten imtina ederler. Onlar için her zaman son karar, tam bir sadakatle bağlı oldukları Hünkârlarınınadır. Busbecq, bu sadakati Budin Paşasında da görmüştü: Budin Paşasıyla yaptığı görüşme esnasında ona Türk askerlerinin kasıp kavurmalarından şikâyet etmiş ve mütareke şartlarını hiçe sayarak aldıkları yerlerin iadesini istemişti. Bunun üzerine Paşa, böyle bir isteği yerine getirecek yetkide olmadığını söyleyip şöyle devam etmişti: "Hünkârım beni buraya hanedanlığının sınırlarını genişletmem için yolladı, daraltmam için değil. Dolayısıyla bu mevcut durumu daha kötü hale getirmem söz

²⁶ Augerius Gislenius Busbequius, *Itinera Constantinopolitanum et Amasianum*, s. 88-97.

konusu bile olamaz. Bu iş Hünkârımızın bileceği iş, benim değil. Bu konuda bir talebiniz varsa, lütfen onu Hünkârımızın yanına gittiğinizde, zâtalilerinden talep edin.”²⁷ Böylece gayet stratejik davranıp Sultana bağlılığını da iyice belli etmişti. İşte Amasya’daki Paşalar da aynı şekilde stratejik davranırlar ve Budin Paşasının açıkça dile getirdiği sözleri onlar da zihinlerinden geçirirler.

Nihayet büyük gün gelir ve Busbecq Sultanın huzuruna kabul edilir. Hem şahsı hem de tarih açısından önemli olan bu görüşmeyi mektubuna şöyle aktarır: “Sultan, alçak bir divanda oturuyordu; taş çatlasa yerden bir ayak yüksekliğinde. Paha biçilmez kilimler seriliydi divana ve her yanı zarif işlemeli yastıklarla doluydu. Hemen yanında da oku ve yayı duruyordu. Yüzünde en ufak bir tebessüm yoktu, bakışları sertti, ama tüm bu ciddiyette ayrı bir azamet gizliydi. Arz odasına girer girmez, kapıcıbaşılar her birimizin kollarından tuttuğu gibi huzuruna götürdü. Âdetleri böyleymiş; efendisi, Sırp despotu Marcus’un katlinin intikamını almak isteyen bir Hırvatın Murat’la görüşme talep edip de onu öldürdüğü zamandan beri. Sultanın elini öpüyormuşuz gibi yapıp sonra geri geri karşısındaki duvara çekildik; arkamızı, sırtımızı hiçbir surette ona dönmeden. Meramım soruldu, söyledim, dinledi. Ama bu talepler onun beklentisini hiç karşılamadığından (karşılamaz, çünkü Majestelerimizin isteklerine vakur ve müdanasız bir üslup hâkimdi; dolayısıyla her sözünün emir addedilmesine alışmış Sultan için bunlar asla kabul edilebilir şeyler değildi), fevri bir tavırla sadece ‘Guisel Giusel!’ yani ‘Güzel güzel!’ dedi, başka da bir şey demedi. Sonra da bize misafirhanemize dönebileceğimiz söylendi.”

Busbecq ve onunla birlikte Sultanın huzuruna çıkan meslektaşları için bu görüşme hüsrarla sonuçlanır. Ne söylenen sözler, ne sunulan gerekçeler ne de Majestelerinin talepleri, Süleyman’ın gönlünde ve yüzünde hayırlara vesile olacak bir hava estirir. Ancak altı aylık bir müzakere imzalamayı başarıp Ferdinand’ın taleplerine karşılık Sultanın verdiği yanıtla Viyana’ya dönmek zorunda kalırlar. Her şeye rağmen Busbecq, Süleyman’ın onda çok olumlu bir izlenim bıraktığını söylemekten çekinmez. Hatta, genel olarak Türklere dair fikirlerini dile getirirken yer yer yükselttiği üstenci bakışını, Sultanla ilgili izlenimlerini sunarken indirir. Şöyle der: “Yaşı artık bir hayli ilerlemiş, ama yüzündeki vakar ve hali tavrı böyle büyük bir İmparatorluğa yaraşır nitelikte. (...) En azılı düşmanı bile olsa, onun aleyhinde, karısına olan aşırı zaafi ve bu zaaf neticesinde Mustafa’nın ölümüne ilişkin bir anlamda aceleci kararı dışında, ciddi bir suçlamada bulunamaz. Zaten bütün bunlar hep karısının aşk iksirleri ve efsunları yüzünden deniyor. Doğru da, çünkü karısıyla resmi nikâh kıydıktan sonra hiç cariyesi olmamış ki, olsaydı olurdu, çünkü buna kanunen bir mani yok. Dini geleneklerinin de yılmaz bir bekçisi; hanedanlığını yayma arzusu da bir o kadar güçlü. Yaşına rağmen (şimdilerde altmışına merdiven dayamış durumda), sağlığı yerinde. Gerçi soluk benzi, gizli bir hastalığı olduğunu ele vermiyor değil. Söylenenlere bakılırsa, bacağına müzmin bir yara, daha doğrusu kangren varmış. Ama bahsettiğim bu solgunluğunu yanaklarına bir kat allık sürerek kapatıyor. Maksat, görüştüğü elçiler ülkesinden ayrılırken onun sağlıklı olduğuna dair bir izlenim edinsinler. Çünkü yabancı hükümdarlar onun sağlıklı ve güçlü olduğunu bilirlerse, korkuları daha da artar diye düşünüyor. Bu tutumu o sıra benim de gözümde kaçmadı. Çünkü veda etmek üzere huzuruna gittiğimdeki yüzü, huzuruna ilk çıktığımda gördüğümde farklıydı.”

Busbecq, Sultanın vakarına bir ölçüde diğer devlet adamlarında da tanık olur ve seyahatinin başından beri Türklerin siyasi, idari ve askeri yapısıyla ilgili zihninde yavaş yavaş şekillenen görüşler, Amasya’daki bu tanıklığı sayesinde yerli yerine oturur: Sultanın sarayı yüksek rütbeli memurlarla hıncahınç doludur; Hassa süvarileri, Sipahiler, Garipler, Ulufeciler, hepsi oradadır; Budin’deyken tanıştığı ve tavırlarından dolayı askerden çok keşişe benzettiği Yeniçerilerin de çoğu oradadır. Sanki orada Osmanlı Devleti vücut bulmuş ve bütün heybetiyle Busbecq’in

²⁷ Augerius Gislenius Busbequius, *Itinera Constantinopolitanum et Amasianum*, s. 23.

karşısına dikilmiştir; tıpkı Estergon'da heyeti karşılamaya gelen askerlerin bütün heybetleriyle karşılarına dikilmesi gibi. Bu muazzam kalabalıkta hiç uğultu yoktur; her yere bir sessizlik hâkimdir, herkes kendine ayrılan yerde sakin bir şekilde durmaktadır. Yeniçerilerin sergilediği manzara da son derece çarpıcıdır. Bunlar uzun bir saf halinde öyle kımıldamadan durmaktadır ki, insan mı, yoksa heykel mi olduklarını anlamak imkânsızdır. İşte tüm bu disiplinin, bu adabın ve sessizliğin kaynağı, liyakattir. Burada tek kişi yoktur ki, işgal ettiği mevkiyi şahsi meziyetleriyle hak etmemiş olsun. Tek kişi yoktur ki, soy sopuna göre, diğerlerinden ayrı muamele görsün. “Çünkü Sultan onları bu mevkiye getirirken, kişinin ne soyuna bakar ne de zenginliğine; ne falan kimsenin tavsiyesi ilgilendirir onu, ne de el âlemin fikri. Sırf meziyetlere bakar; ahlaka, doğal yeteneğe ve tabiata. Herkes kendi liyakati ölçüsünde mükâfatını alır, dolayısıyla memuriyetler de vazifesini hakkıyla yerine getirecek kimselerce doldurulur. Burada herkes kendi soyunun, kendi ikbalinin mimarıdır ve bu ikbali inşa etmek, kişinin kendi elindedir.” İşte liyakate verilen önem neticesinde doğru kişinin doğru yerde olması, bu milleti her teşebbüsünde başarılı kılıyor, hâkimiyet kurmasını sağlıyor ve hanedanlık sınırlarını günbegün genişletiyor. Oysa Busbecq'in memleketlerinde durum tam tersi. Onlarda kişinin liyakati değil, soyu sopu önemli. Kişinin ailesi soyluysa, ona bütün devlet kapıları açılıyor. Dolayısıyla makam ve mevkiler onları hak etmeyen kişilerle doluyor; sonucunda da, Türkler zafere alışıyor, onlar da hezimete.²⁸

Gerek üslubuyla gerek sözleriyle Türklerin liyakat konusundaki fikirlerini çok olumlu bulduğunu belirtmekte bir sakınca görmeyen Busbecq, o muazzam kalabalığın sergilediği göz alıcı manzarayı da anlatmadan geçmez. Kat kat burulmuş bembeyaz, saf ipekten tülbentlerle sarılı kavukların ve her yanı altın, gümüş, mor pırıltılar saçan, ipekten, kadifeden giysilerin sergilediği manzara o kadar eşsizdir ki sahiden, bunu anlatmaya ne ömür yeter ne de tarif etmeye yetecek bir kelime bulunabilir. Ne var ki, tüm bu şatafata bir sadeliğin hâkim olduğunu da görmemek mümkün değildir. Bu sadeliği ve hatta tutumluluğu kendileriyle kıyaslayarak şöyle anlatır Busbecq: “Herkes rütbesine göre bir örnek giyinmiş. Bizdeki gibi onca paraya mâlolan ve üç günde eskiyip püsküyen ne kenar süsleri var ne de başka tür ıvır zıvırları. En güzellerinden ipek ve kadife giysiler bile, hatta boydan boya işlemeli dahi olsalar (ki, genelde öyleler), anca bir dukaya çıkıyor.” Ardından kıyaslamalarına şöyle devam eder: “Türkler de bizim giyim tarzımızı garipsiyorlar tabii, nasıl biz onlarınkini garipsiyorsak. Onların elbiseleri upuzun, neredeyse topuklarına kadar iniyor. Ama daha haşmetli duruyor, boylarını da olduğundan uzun gösteriyor. Bizimkilerse öyle kısa ve dar ki, vücudun görünmemesi gereken yerlerini gösteriyor, bu da pek şık durmuyor; üstelik bir şekilde giyenin boyunu alıyor ve onu olduğundan da kısa gösteriyor.”

Busbecq ve heyeti Amasya'dayken, İran elçisi de Amasya'ya gelir ve bir anlamda Osmanlının doğu ve batı sınırında sürekli sorun yaşadığı devletlerin temsilcileri, Yeşilirmak'ın iki yakaya ayırdığı bu şehirde buluşur. Bu tarihi ana da tanıklık eden Busbecq, aynı zamanda Osmanlıların hem Habsburglara hem de İranlılara davranışlarını gözlemleme imkânı bulur ve bu gözlemine şöyle anlatır: “İran elçisi Mayıs'ın onunda geldi;²⁹ beraberinde de çeşit çeşit, muhteşem hediyeler getirdi: Sanatkârane dokunmuş halılar, iç tarafları rengârenk iğne oyalı Babil işi çadırlar, usta ellerden çıkma gösterişli koşum takımları ve haşalar, mücevher kakmalı Şam işi palalar ve insanı hayran bırakan zarafette kalkanlar. Fakat bir Kuran vardı ki, bütün hepsini gölgede bırakıyordu. Kuran, şariat esaslarını içeren kitapları; Tanrı tarafından

²⁸ Busbecq'in ikinci İstanbul elçiliği dönemindeki (1556-1562) anılarını kaleme aldığı *Turcicae Epistolae quatuor* (Dört Türk Mektubu) adlı eserinin III. Mektubu, bu konuyla ilgili daha ayrıntılı bilgi içerir. Bkz. Augerius Gisleinius Busbequius, *Turcicae Epistolae quatuor*, Francofurti, 1595.

²⁹ Şah Tahmasp, Eşik Ağası Ferruhzâd Bey'i (Kemaleddin Ferruhzade) 1555 yılında Kanuni Sultan Süleyman'a elçi olarak gönderir ve Osmanlı Devleti ile İran arasında 1 Haziran 1555 tarihinde Amasya Anlaşması imzalanır.

Muhammed'in gönlüne vahyolunduğuna ve onun tarafından tertip edildiğine inanılıyor. Bu yüzden böyle bir hediye Türklerin gözünde eşsiz değer.

İran elçisiyle hemen oracıkta barış akdedildi ki, bizimle görüşmelerinin zora gireceğini bir anlayalım ve daha fazla kaygılanalım. Dahası, İran elçisine hürmette kusur etmemek için ellerinden geleni de yapıyorlardı ki, imzalanan barışın samimiyetine ilişkin içimizde en ufak bir şüphe uyanmasın. İşte Türkler her konuda böyle ifrata kaçır; dostlarına itibar gösterirken olsun, düşmanlarını hakaretimiz muameleyle rencide ederken olsun.”

Türklerin İran elçisine gösterdiği ihtimam, üstüne üstlük anlaşmanın akabinde İkinci Vezir Ali Paşa'nın bahçesinde İran sefaret erkanına verdiği ziyafet, Busbecq'i bir Habsburg elçisi olarak üzdüğü gibi, salt bir insan olarak da üzer. Bu üzüntüsü, Amasya'dan ayrılacakları gün, Divan'da verilen yemeğe davet edilmemeleriyle de katlanır. “Âdettendir,” der, “Türkler, yola çıkacak elçilere Divan'da bir yemek verir; tabii sadece dostlara. Bizim ilişkilerimizse, henüz dostane seviyeye erişmemiştir.”

Sonuç veya *Terra Cognita*'dan Dönüş

Busbecq'in Amasya'dan dönüş yolculuğu 2 Haziran 1555 yılında başlar. Ama bu etabı, geliş yolculuğunda olduğu gibi ayrıntılarıyla anlatmaz. Kendi ifadesiyle, geldiği yollardan döner, daha önce kaldığı yerlerde kalır ve 24 Haziran'da İstanbul'a varır. Yolda ateşlenip hastalandığından, toparlanmak için İstanbul'da 14 gün mola vermek zorunda kalır ve bu sürenin ardından Viyana'ya doğru yola çıkar. 4 Ağustos'ta Budin şehrine gelir, Budin'de üç gün kadar kalır, tekrar yola koyulur, önce Estergon'a, ardından Komárom'a varır ve iki gün sonra da Viyana'ya vasil olur. Kral hazretleri yerinde yoktur. Yine de görevini tam anlamıyla tamamlayıp yurda döndüğünü kendisine bildirir; altı aylık mütarekeden ve tüm icraatlarından da özetle söz eder. Bu arada, yol yorgunluğundan, hastalıktan ve kilo kaybından bitap haldedir. Onu gören dostları ve meslektaşları, Türkler tarafından zehirlenmiş olabileceğini düşünürler; çünkü onlar için gittiği diyar, hâlâ bilinmez bir diyardır ve o malum diyardan dönen kimseler hep böyle bir deri bir kemik dönerler.

Neyse ki Busbecq için Türk diyarı artık bir *terra cognita*'dır (bilinen bir diyar) ve Avrupalı dostların tahmin ettikleri şeylerin hiçbirinin başına gelmediğini çok iyi bilmektedir. Seyahati boyunca yaptığı gözlemler, bizzat yaşadığı tecrübeler ve dinlediği hikâyeler üzerine kurulu artık geniş bir bilgi dağarcığına sahiptir. Bu ağıdan çıkarabileceği ana görüş, Türklerin manevi kültür dünyasının çok güçlü ve üstün olduğudur. Bu dünyanın değerleri, kendi toplumlarıyla kıyaslamalar yapmasına ve Hristiyan hükümdarlarına eleştiriler yöneltmesine neden olan en temel etmendir. Azla yetinme, tevekkül, tutumluluk, gözü karalık ve özgüven, Türkün karakterine sinmiş en bariz değerlerdir. Bu karakterin askeri disipline ve devlet adabına yansıyan yüzü, Batı toplumları açısından ayrıca değerlendirilmesi ve üzerine ciddi şekilde düşünülmesi gereken bir konudur. Bu konuyla bağlantılı olarak göz önünde bulundurulması gereken bir diğer husus, liyakate verilen önem ve sonucudur; çünkü herkese kendine uygun düşeni ve kendi hakkı olanı verme, toplumda adaletin tesisi için birincil koşuldur. Bunların yanı sıra, Türklerin zaafalarını ve bu zaafardan kaynaklanan huylarını da genel olarak iyi tanımıştır, yeri geldikçe de bunların altını çizmiştir; özellikle tutumlulukta aşırıya kaçma, batıl inançlara aşırı bağlılık, ifrat ve tefrit vb. gibi. Ama en büyük eleştiriyi hak ettiklerini düşündüğü husus, halihazırda topraklarında gömülü olan Antik dünyanın nice hazinesine, yani bilgiye ilgisiz tavırları, hatta zaman zaman küçümseyici bakışlarıdır ki, bu tutum, mensubu olduğu kültürün kimliğine tamamen aykırıdır.

İşte Busbecq, dostu Nicolas Michault'a İstanbul ve Amasya seyahatini böyle aklına geldiği gibi ve sanki onunla yüz yüze sohbet ediyormuşçasına aktarırken, bir yandan da ya

korkularından ya da başka sebeplerden İstanbul'a kendisiyle birlikte gitmek istemeyen bazı meraklı dostların, onun yüklü miktarda bilgiyle ve zengin bir kaynakla döndüğünü görünce, ah keşke seninle gelmiş olsaydık dediklerini belirtir ve devam eder: "Plautus ne güzel demiş: Cevizin içini yemek istiyorsan, önce kabuğunu kıracaksın. Demek böyle yolculukların nimeti, ancak külfetine ortak olanla paylaşılmalı."

KAYNAKÇA

ÁCS, Pál, " 'The Good and Honest Turk': A European Legend in the Context of Sixteenth-Century Oriental Studies," *The Habsburgs and their Courts in Europe, 1400-1700: Between Cosmopolitanism and Regionalism*, ed. by H. Karner, I. Ciulisová, B.J. Garcia Garcia, Palatium, 2014, pp. 267-282.

AUGUSTUS, *Monumentum Ancyranum: Ankara Anıtı*, çev. Çiğdem Dürüşken, Veritas Dizisi, Alfa Yayınları, İstanbul (Baskıda).

BABINGER, Franz (ed.), *Hans Dernschwam's Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien* (1553/55), Würzburg 1923.

BAYLE, Pierre, John Peter Bernard, Thomas Birch, John Lockman, *A General Dictionary, Historical and Critical*, Volume IV, James Bettenbam, London 1736.

BUSBEQUIUS, Augerius Gislenius, *Itinera Constantinopolitanum et Amasianum*, Ex officina Christophori Plantini, Antverpiae 1581.

BUSBEQUIUS, Augerius Gislenius, *Itinera Constantinopolitanum et Amasianum: İstanbul ve Amasya Seyahatnamesi*, çev. Çiğdem Dürüşken, Veritas Dizisi, Alfa Yayınları, İstanbul (Baskıda).

BUSBEQUIUS, Augerius Gislenius, *Turcicae Epistolae Quatuor*, Francofurti 1595.

FORSTER, Charles Thornton, F.H. Blackburne Daniell, *Life And Letters of Ogier Ghiselin De Busbecq*, Vol. I, C. Kegan Paul & Co., London 1881.

GOLDGAR, Anne, *Tulipmania: Money, Honor, and Knowledge in the Dutch Golden Age*, The University of Chicago Press, Chicago 2007.

INGRAM, Anders, *Writing the Ottomans: Turkish History in Early Modern England*, Palgrave Macmillan, New York 2015.

WUNDER, Amanda, "Western Travelers, Eastern Antiquities, and the Image of the Turk in Early Modern Europe," *The Journal of Early Modern History*, Vol. 7, Issue. 1, 2003, pp. 89-119.